

Derhach, Margaryta Alfrivitna, Doctor of Pedagogical Sciences, associate professor, professor of the Department of Psychology, National Technical University in Zaporizhzhya, Ukraine
E-mail: margarita_solo@ukr.net

УДК 159.98

Єщенко Г. Р.

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ДИТИНИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Єщенко Г. Р. Особливості дослідження розвитку дитини старшого дошкільного віку. У статті наведено частину результатів емпіричного дослідження розвитку дітей старшого дошкільного віку, що входить до дисертаційного дослідження емоційної близькості партнерів у подружній діаді як фактора розвитку дитини. Коротко описано останні дослідження розвитку дитини, та основні підходи до здійснення власне дослідження. Систематизовано результати емпіричного дослідження розвитку дітей старшого дошкільного віку за допомогою проєктивних малюнкових методик. Отримані у ході дослідження результати систематизовано

та представлено у вигляді таблиць із їх подальшим інтерпретуванням автором.

***Ключові слова:** розвиток дитини, емоційний розвиток, дослідження розвитку, дошкільний вік, проєктивні методики.*

Єщенко А. Р. Особенности исследования развития ребенка старшего дошкольного возраста. В статье описана часть результатов эмпирического исследования развития детей старшего дошкольного возраста, которые входят в диссертационное исследование эмоциональной близости парт-

нером в супружеской диаде как фактора развития ребенка. Коротко описаны последние исследования развития ребенка, и основные подходы к реализации собственно исследования. Систематизированы результаты эмпирического исследования развития детей старшего дошкольного возраста с помощью проективных рисуночных методик. Полученные в ходе исследования результаты представлены в виде таблиц с их последующей интерпретацией автором.

Ключевые слова: *развитие ребенка, эмоциональное развитие, исследование развития, дошкольный возраст, проективные методики.*

Постановка проблеми. Розвиток людини відбувається на всіх етапах її життя. Проте, фундаментом для формування особистості слугує саме дитинство. Зазвичай, більшу частину часу дитина проводить у сімейному колі, де отримує значний емоційний досвід, що у подальшому житті збільшується у напрямках набутих у дитинстві шаблонів. Тому, важливим моментом формування психічно здорової та емоційно зрілої особистості є виявлення емоційних проблем ще у дитинстві. Зокрема, старший дошкільний вік є оптимальним у цьому плані: з одного боку вже є можливість диференціювати індивідуальні особливості розвитку людини, а з іншого – якомога раніше виявлені проблеми легше піддаються корекції. Крім того, діти з наявними труднощами емоційного розвитку відчують ускладнення у взаємодії з оточуючим світом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тему емоційного розвитку дитини досліджували видатні психологи та педагоги Л. С. Виготський [2], О. В. Запорожець [3], О. М. Леонтьєв [4], С. Л. Рубінштейн [6], Г. А. Урунтаєва [7]. Вони визначили, що емоційна складова розвитку впливає на засвоєння моральних норм та норм поведінки у суспільстві, формування доброзичливих стосунків з людьми, позитивне ставлення до оточуючого світу, розвиток розумових здібно-

стей та волі. І. А. Хайзбуліна [8, с. 987-990], досліджуючи емоційний розвиток дітей молодшого дошкільного віку, використовує методики, спрямовані на визначення здатності дитини 3-7 років визначити психічний стан іншої людини. Такі методики мають стандартизований стимульний матеріал, проте інтерпретація набуває відносно вільного характеру. Також І. А. Хайзбуліна [8, с. 987-990] вважає доцільним у вивченні рівня емоційного розвитку досліджувати ситуативні актуальні стани шляхом вибору ряду кольорів. Ідея взаємозв'язку емоційного розвитку дитини з умінням нею розпізнавати власні емоції та почуття, та емоції інших людей простежується і в дослідженні О. А. Прусакової та Є. А. Сергієнко [5, с. 24-36]. Вони відзначають, що людина розуміє свій внутрішній світ і розвиває уявлення про власні психічні стани на основі розуміння психічних станів оточуючих людей. О. Л. Венгер [1] пропонує досліджувати розвиток дитини за допомогою інтерпретації її малюнків. Він наводить перелік притаманних малюнкам ознак, та можливі варіанти їх пояснень.

Мета статті. Стаття має на меті представити частину результатів емпіричного дослідження емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку, що входить до дисертаційного дослідження емоційної близькості батьків як чинника розвитку дитини.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. В рамках дисертаційного дослідження емоційної близькості батьків як чинника розвитку дитини було проведено діагностику емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку. У дослідженні приймали участь повні сім'ї з однією рідною обом партнерам дитиною. Дитина – віком 5-6 років, відвідує дитячий садочок. Місце проживання родин – місто. Загалом у дослідженні прийняли участь 70 сімей, у статті описано результати 10 випадково відібраних респондентів.

Кожній дитині пропонували намалювати два малюнки – чоловіка та неіснуючу тварину. Методики виконувались за всіма рекомендаціями та інструкціями

О. Л. Венгера, описаними в ілюстрованому практичному керівництві «Психологічні малюнкові тести» [1, с. 8]. У книзі наведені вказівки щодо інтерпретації за двома напрямками – зміст (що намальовано) і спосіб (як намальовано). Також автор зазначає, що для інтерпретації особливостей розвитку емоційної сфери більш інформативним є саме спосіб малювання, тобто сила натиску на олівець, особливості ліній, розмір малюнка та місце його розміщення на листі, загальне враження, чіткість, деталізованість, наявність заштриховування [1, с.3].

Загалом інтерпретацію дитячих малюнків та систематизацію отриманих результатів за методикою «Малюнок чоловіка» було розпочато з аналізу їх відповідності віковим нормам. Так, О. Л. Венгер зазначає, що на шостому році життя дитина оволодіває уявленнями про вертикаль та горизонталь. А подальший розвиток полягає у переході до зображення товщини рук і ніг. Руки при цьому все ще зображуються від середини тулуба; другорядні деталі відсутні або нечісленні [1, с. 19]. Піддавши малюнки респондентів інтерпретації за цією схемою, бачимо, що всі 10 дітей оволоділи уявленнями про горизонталь та вертикаль. Шестеро дітей (№2, 3, 5, 7, 9, 10) зображують руки і ноги адекватної для людського тіла товщини, а троє із них (№3, 5, 10) – зображують руки, що ростуть із плечей. Четверо респондентів (№1, 4, 6, 8) продовжують зображати руки і ноги одинарними лініями, всі із них зображують руки із середини тулуба. Загалом руки із середини тулуба продовжують малювати семеро дітей (№1, 2, 4, 6, 7, 8, 9). За О. Л. Венгером, другорядні деталі можуть бути представлені у вигляді пальців, волосся, брів та вії. Так, пальці були зображені на трьох малюнках (№3, 4, 5), і волосся – на п'яти (№3, 5, 7, 9, 10). Таким чином, можемо зробити проміжний висновок про те, що розвиток всіх дітей знаходяться в межах вікових норм. Особливості розподілу результатів респондентів щодо відповідності їх віковим нормам, що стосуються якості зображення рук та ніг чоловіка, наочно представлено у таблиці 1.

Таблиця 1.

Відповідність зображення чоловіка віковим нормам, (n=10)

Респондент, №	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Розрізняють горизонталь/вертикаль	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Адекватна товщина рук/ніг		+	+		+		+		+	+
Руки ростуть із плечей			+		+					+
Кінцівки – одинарні лінії	+			+		+		+		
Руки ростуть із середини тулуба	+	+		+		+	+	+	+	
Є пальці			+	+	+					
Є волосся			+		+		+		+	+

Далі розглянемо особливості натиску на олівець, що характеризують особливості психомоторного тону, та, за О. Л. Венгером, є важливим показником рівня активності респондента [1, с. 30]. Посилений натиск було виявлено у роботах семи дітей (№ 1, 2, 3, 6, 8, 9, 10). Він може бути показником підвищеного психомоторного тону, емоційної напруженості. Такий стан, за описаною у практичному керівництві О. Л. Венгера інтерпретацією, виникає при необхідності пристосовуватися до несподіваних змін ситуації [1, с. 30-31]. Також посилений натиск може бути при ригідності – ускладненому переключенні з одного виду діяльності на інший, застряганню у ситуаціях та емоційних труднощах у виході з них. Також сильний натиск може свідчити про гіперактивність, гіпертимний тип особистості, гіпоманіакальний стан, високу конфліктність, агресивність, слугувати каталізатором гострої стресової ситуації [1, с. 31]. В одного з респондентів

(№7) у малюнках спостерігаються послаблені лінії, що свідчить про зниження психомоторного тону, та зустрічається при падінні рівня активності, що зустрічається при астеничному стані. Важливо відмітити, що жоден з респондентів не проявив ніяких інших показників астеничних станів (недоведення ліній до кінця, ниткоподібні лінії). Тобто, астеничні стани не виявлено у жодного з респондентів, у тому числі – в №7, послаблений натиск якого можемо також інтерпретувати як скромність та сором'язливість [1, с. 32]. Для двох респондентів (№4, 5) характерним є середній рівень натиску на олівець, та рівномірність ліній. На одному з малюнків у чоловіка відсутній рот. Це може бути ознакою аутизації – уникнення спілкування. Проте, інші деталі цього малюнка (респондент №4) свідчать про низький рівень загального розвитку особистості, проте відповідний віковим нормам. Нестійкість психомоторного тону не виявлена у жодного з респондентів. Результати діагностики сили натиску на олівець представлено у таблиці 2.

Таблиця 2.

Психомоторний тонус респондентів, (n=10)

Респондент, №	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Посилений натиск	+	+	+			+		+	+	+
Послаблений натиск							+			
Середній (нормальний) натиск				+	+					

Однією з ознак стійко підвищеної тривожності є заштриховування зображення [1, с. 33]. Вона спостерігається у респондента №3, і підтверджується характерним для нього посиленням натиском на олівець. Що стосується стирання та виправлення ліній, то жоден з респондентів не здійснив цього у своїх роботах.

На малюнках респондентів №7 і №9 зображено збільшені темні очі – що описується О. Л. Венгером як показник страху [1, с. 34]. Цікаво відмітити, що для респондента №7 збільшені темні очі поєднуються з послабленим натиском на олівець, а для респондента №9 – з посиленням. На нашу думку, обидва варіанти є достатньо імовірними при існуванні страху.

Один із малюнків (№4) характеризується різко зниженим розміром, що може свідчити про депресивний стан, низьку самооцінку. До того ж, ця ознака представлена у поєднанні з відсутністю рота, як показником замкнутості. У двох респондентів (№2, 9) спостерігається розміщення малюнка внизу листа – це може бути показником зниженої самооцінки. Один респондент (№10) розмістив свій малюнок у верхній частині листа, що може означати підвищену самооцінку, прагнення до високих досягнень.

Інтерпретація результатів за методикою «Неіснуюча тварина» починається з визначення типології зображеної тварини. Найбільш примітивним варіантом виконання завдання О. Л. Венгер [1, с. 63] визначає зображення реально існуючої тварини та опис притаманного їй способу життя. Такий варіант є нормальним для дітей дошкільного віку. Так вісім респондентів (№2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10) із десяти зобразили реально існуючих тварин та дали їм стандартні імена – назви цих тварин. Один респондент (№1) здійснив комбінування двох реальних тварин в одну, назвавши її відповідно (наполовину кіт, наполовину коала). Такий тип виконання завдання, за О. Л. Венгером [1, с. 65], характерний для художньо-емоційного підходу до творчих задач. Один респондент (№6) зобразив реально існуючу тварину, проте дав їй оригінальну назву – такий варіант виконання завдання є показником високого рівня розвитку уяви. При цьому важливо відмітити, що у випадку неможливості виконання інструкції до методики у шкільному віці, це може маркувати затримку психічного розвитку або розумову відсталість. Саме тому, у випадку отримання подібного результату при виконанні завдання

дошкільником слід звернути увагу на інші показники, що можуть свідчити про відхилення від норм розвитку. Що стосується емоційної складової отриманих результатів, то неможливість виконання інструкції може бути показником високої тривожності. Що стосується діагностичного значення розміру малюнка, то при інтерпретації результатів за методикою «Неіснуюча тварина», різко зменшеним вважається образ істоти, що займає менше третини аркуша формату А4. А різко збільшений образ має займати весь аркуш повістю [1, с. 67]. Серед десяти респондентів дослідження жоден не зобразив неіснуючу тварину різко зменшеного або різко збільшеного розміру. Тобто, всі 10 респондентів зобразили істоти середнього розміру (що маркує депресивні стани та високу тривожність відповідно). Також всі 10 респондентів розмістили малюнок в середній частині аркуша. Важливо звернути увагу на те, що при інтерпретації результатів за методикою «Малюнок людини», виявлено двоє респондентів (№2, 9) із зображенням чоловіку у нижній частині аркуша, і один (№10) – у верхній. Такі показники пропонувалося інтерпретувати як занижену та завищену самооцінку відповідно. Проте, припущення щодо існування у цих трьох респондентів таких особливостей самооцінки не підтверджуються результатами, отриманими за методикою «Малюнок неіснуючої тварини». Тобто, існування завищеної та заниженої самооцінки у трьох вищезгаданих респондентів потрібно перевіряти за допомогою додаткових методик.

У жодного з десяти респондентів у малюнках неіснуючої тварини не виявлено множинних ліній та виправлень. Проте, у одного респондента (№7) виявлено заштриховування. Цікаво відмітити, що лінії-штрихи є слабкими, проте частими, а при малюванні цим респондентом чоловіка виявлено слабкий натиск на олівець та зображення збільшених темних очей. В описі тварини не виявлено тривоги та суму, проте виявлений страх таких самих істот, «тільки більшого розміру, бо вони можуть його схопити». Тобто, можна припустити, що дитина перебуває у

постійному страху перед старшими родичами або знайомими, і, можливо, переживає неприємні фізичні контакти (або загрози цих контактів). Проте, більш точна оцінка стану дитини потребує детальної інтерпретації малюнків та додаткових діагностичних процедур. Також у жодного з респондентів не виявлено надлишкової акуратності, значної деталізованості малюнка та його опису, – що виступали б маркерами емоційної ригідності [1, с. 72]. Жоден учасник дослідження не зобразив внутрішні органи у тварини, – що могло б бути показником іпохондрійності, стурбованості про стан здоров'я, невротизації, психічного захворювання [1, с. 72-73].

Висновки. Таким чином, виявлено, що розвиток усіх дітей – учасників дослідження, результати діагностики яких представлено у статті, відповідає віковим нормам розвитку. Сім респондентів можемо охарактеризувати як активних, одного – з можливим астеничним станом. В одного також виявлено страхи. У двох респондентів діагностовано занижену самооцінку, в одного – завищену. Також описано особливості взаємозв'язків між результатами діагностики емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку за двома методиками. Подальша робота над дисертаційним дослідженням передбачає виявлення кореляції між конкретними особливостями емоційного розвитку дитини та емоційною близькістю її батьків – партнерів подружньої діади.

Список використаних джерел

1. Венгер А. Л. Психологические рисуночные тесты: [иллюстрированное руководство] / Венгер А. Л. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 160 с.
2. Выготский Л. С. Учение об эмоциях. Историко-психологическое исследование: [собрание сочинений] / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 6 – 166 с.
3. Запорожец А. В. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста: [психологические исследования] / под ред. А. В. Запорожца,

Я. З. Неверович // Науч.-исслед. ин-т дошкольного воспитания Акад. пед. наук СССР. — М.: Педагогика, 1986. — 170 с.

4. Леонтьев А. Н. Психическое развитие ребенка в дошкольном возрасте / Под ред. А. Н. Леонтьева, А. В. Запорожца // Вопросы психологии ребенка дошкольного возраста. М. Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1948. — С. 4-15.

5. Прусакова О. А. Понимание эмоций детьми дошкольного возраста: [статья] / О. А. Прусакова, Е. А. Сергиенко // Вопросы психологии.: М., ООО «Вопросы психологии» — 2006. - №4. — с. 24-36.

6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: [труды д. чл. и чл.-кор. АПН СССР] / С. Л. Рубинштейн // В 2 т. Т. II. — М. Педагогика, 1989. — 328 с.

7. Урунтаева Г. А. Практикум по детской психологии: [пос. для студ. пед. инст-ов, учащихся пед. училищ и колледжей, восп. дет. сада] / Г.А.Урунтаева, Ю.А.Афонькина. — М.: ВЛАДОС, 1995. — 291 с.

8. Хайзбулина И. А. Исследование эмоционального развития детей младшего дошкольного возраста: [статья] / И. А. Хайзбулина, И. И. Николаева // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. — 2016. — № 11-5. — С. 987-990.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Venger A.L. Psihologicheskie risunochnye testy: [illjustrirovannoe rukovodstvo] / Venger A. L. — М.: VLADOS-PRESS, 2003. — 160 s.

2. Vygotskij L.S. Uchenie ob jemocijah. Istoriko-psiologicheskoe issledovanie: [sobranie sochinenij] / L. S. Vygotskij. — М.: Pedagogika, 1984. — Т. 6 — 166 s.

3. Zaporozhec A.V. Razvitie social'nyh jemocij u detej doshkol'nogo vozrasta: [psiologicheskie issledovanija] / pod red. A. V. Zaporozhca, Ja. 3. Neverovich // Nauch.-issled. in-t doshkol'nogo vospitanija Akad. ped. nauk SSSR. — М.: Pedagogika, 1986. — 170 s.

4. Leont'ev A.N. Psichicheskoe razvitie rebenka v doshkol'nom vozraste / Pod red. A. . Leont'eva, A.V. Zaporozhca // Voprosy psihologii rebenka doshkol'nogo vozrasta. M. L.: Izd-vo APN RSFSR, 1948. – S. 4-15.
5. Prusakova O.A. Ponimanie jemocij det'mi doshkol'nogo vozrasta: [stat'ja] / O. A. Prusakova, E. A. Sergienko // Voprosy psihologii.:M., OOO «Voprosy psihologii» – 2006. - №4. – s. 24-36.
6. Rubinshtejn S.L. Osnovy obshej psihologii: [trudy d. chl. i chl.-kor. APN SSSR] / S. L. Rubinshtejn // V 2 t. T. II. – M. Pedagogika, 1989. – 328 s.
7. Uruntaeva G.A. Praktikum po detskoj psihologii: [pos. dlja stud. ped. inst-ov, uchashhihsja ped. uchilishh i kolledzhej, vosp. det. sada] / G.A.Uruntaeva, Ju.A.Afon'kina. – M.: VLADOS, 1995. – 291 s.
8. Hajzbulina I.A. Issledovanie jemocional'nogo razvitija detej mladshego doshkol'nogo vozrasta: [stat'ja] / I. A. Hajzbulina, I. I. Nikolaeva // Mezhdunarodnyj zhurnal prikladnyh i fundamental'nyh issledovanij. – 2016. – № 11-5. – S. 987-990.

Yeshchenko H. R. Peculiarities of researching on senior preschool age children development. *The article presents a part of the empirical research on senior preschool age children development, included into the dissertation research of emotional proximity of married partners as a factor of their children development. The research participants were full families with one child, blood relative for both partners. The children were 5-6 years old, they attended kindergarten. All families lived in a city. In total, 70 families participated in the research; the results of 10 randomly selected respondents are described in the article. Each child was offered to draw two drawings - a person and a non-existent animal. The testing was carried out according to all recommendations and instructions of O. L. Venger, described in the illustrated practical guide "Psychological Drawing Test".*

A brief analysis of the latest publications on children development provides a justification of several widespread directions of research implementation with the indication of recommended types of techniques. In particular, it includes techniques determining children's ability to determine mental states of another people, to define situational current states by choosing colours, as well as the techniques interpreting drawings.

The article systematizes the results of the empirical research on senior preschool age children development using projective drawing techniques "Picture of a person" and "Picture of a non-existent animal". The obtained results has been systematized and presented in the form of tables with their subsequent interpretation by the author. The description and interpretation of the obtained results is accompanied by explanations and recommendations of O. L. Venger about the peculiarities of the above-mentioned technique interpretation for respondents of the senior preschool age.

Key words: *child development, emotional development, research on development, preschool age, projective techniques.*

Відомості про автора

Щенко Ганна Русланівна, аспірантка кафедри психології МНУ імені В. О. Сухомлинського

Yeshchenko, Hanna R., Graduate student of the Department of Psychology of Sukhomlynsky National University in Mykolaiv

E-mail: eschenko.hanna@gmail.com

УДК 37.015.3

Максим О.В.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДЕВІАНТІВ

Максим О.В. Особливості розвитку ціннісних орієнтацій девіантів. В статті показано, що формування ціннісних орієнтацій мають різні за змістом